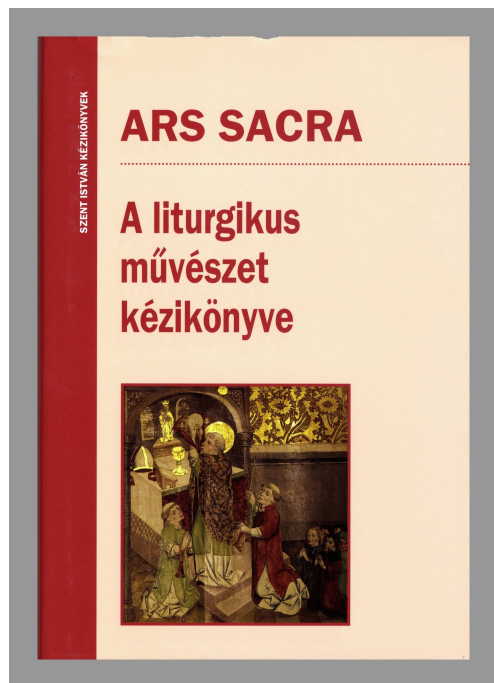

Terdik Szilveszter

Ars Sacra

A liturgikus művészet kézikönyve (Szerk.: Szakács Béla Zsolt, Szent István Társulat, Budapest, 2019) című kötet bemutatása

„Jó munkához idő kell” – tartja az ősi mondás. S valóban, a kezemben tartott kötetet jól kiböjtöltük már. Felidéztem magamban, hogy mikor is hallottam erről a vállalkozásról először: 2006-ban, vagy inkább 2007-ben? Ez utóbbi évben kaptam meg lektorálásra az egyik, már kész szöveget, ugyanekkor segítettem új szerzőt találni egy visszalépő szerző-jelölt helyett, aminek utólag is nagyon örülök. Ugyanakkor töredelmesen be kell vallanom, az elvetélt alkotók sorát gyarapítom én is: főszerkesztő úr néhány évvel ezelőtt megkért, hogy dolgozzam ki az egyik altémát, amit örömmel el is vállaltam, majd néhány hónap múlva visszaadtam a megtisztelő megbízást...

Ha megírtam volna, akkor most én is a kíváncsi hallgatóság soraiban ülhetnék.

A kötet hányatott sorsát Szakács Béla Zsolt szerkesztő sem takargatja előszavában. A hatalmas téma feldolgozása csak részlegesen sikerülhetett. Őt idézem: „Ami megvalósult, az valahol a kézikönyv és a tanulmánykötet között van.” Felkért bemutatóként kénytelen voltam az egész munkát szinte egy szuszra végigolvasni. Talán éppen a köztes műfajnak köszönhető, hogy sikerült ezt megtennem, bár a kötet inkább az előbbi – vagyis kézikönyv – műfajt szeretné erősíteni, hiszen „A liturgikus művészet kézikönyve” alcímmel aposztrofálják a szerkesztők. Nem csoda, hiszen a Szent István Társulat Kézikönyvek sorozatának 16. kötetét tartom most a kezemben.

A könyv öt részre oszlik. Az első rész a könyv főcímének, *Ars sacra*, magyar fordítását viseli: A Szent Művészet. Három szerző jegyzi: Barsi Balázs, Kálmán Peregrin, Kránitz Mihály. Ebben a közegben talán eltekinthetünk a szerzők egyenkénti bemutatásától. Teológusokról, szerzetesekről, gyakorló lelkipásztorokról van szó. Nyilvánvaló, hogy ennek a fejezetnek kell megvetnie az egész kötet teológiai-, spirituális alapjait, s tényleg vannak nagyon jó, mind teológiailag, mind nyelvileg szépen vezetett, ihlettel részeli ennek a fejezetnek. Általános alapvetésnek mindenképpen jó, az egyház és a művészet viszonyáról világos körképet nyújt, a további tájékozódást lábjegyzetek, bibliográfia segíti (ami egyébként a többi fejezetre is jellemző). Néha azonban a szerzőhármás mögött rejtőzködő egyes auktorok személyes kiszólásai tűnnek fel az olvasónak. Az alapvetően helyes kritikai megjegyzések személyes jellege óhatatlanul azt az érzést kelti az olvasóban, hogy ez valamelyikük különvéleménye, ami azonban azt is indokolná, hogy jobban ki kellett volna fejteni ezek hátterét. Jó lett volna ebben a részben egy még szélesebb horizontú fogalmi tisztázás is: a kötetben feltűnően kerülnek az egyházművészet kifejezést (összesen háromszor találkoztam vele a 450 oldalon), aminek az okát művészettörténészként érteni vélem, de örültem volna, hogy ha a kollégák, akár vitaindító jelleggel is leríják, hogy miért nem használjuk, vagy ha igen, akkor miért fenntartásokkal alkalmazzuk ma ezt a szóösszetételt. Szokásos válasz, amelyet személyes beszélgetésekből jól ismerek: a művészet egy, s igazából csak jó és rossz művészet van. Nem vagyok biztos, hogy a liturgia szolgálatába állított művészettel valóban ilyen szigorúnak kell lennünk. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a liturgikus műalkotások

gyakran az alkalmazott művészet olyan kategóriájába sorolandók, amely nem minden esetben tud megfelelni a nyugati ember magas művészetéről éppen most alkotott esztétikai kritériumainak. Ezek a műtárgyak valamilyen formában mégis olyan alkotói folyamat eredményei, amely művészetnek tekinthető. A templomokban használt műalkotások jelentős hányada ebbe a kategóriába esik: a liturgia szolgálatára alkalmazott műalkotás. Egyszer végig kellene gondolni az elvárások és a valóság közötti mély szakadékot: gondolok itt a giccsp problémájára, ami már a 19. századtól kezdve alaposan megkísértette az egyházi használatra szánt műveket, alkotókat. Itt kerül elő a szakrális művészet „mechanikus” jellegéből fakadó kérdés is: mit tegyünk a felszentelt, de művészi szempontból minősíthetetlen művekkel? Nem akarom védeni a giccset, de a nyugati gyakorlat kegyképkultusza épp ezzel kapcsolatban is nagyfokú óvatosságra int: a palermói könnyező Mária-kép egy minősíthetetlenül gyenge, vásári gipsz sokszorosított darab. A 20. század közepén mégis hitelesnek ismerték el a könnyezését, százezrek hitét erősítő kultuszkép lett.

A kötet első részében a szerzők kitérnek a keresztény művészet alapjaira, kezdeteire, a képkultusz kialakulására, teológiájára, majd a templom terét, annak egyes részeit elemzik részletesen. Úgy érzem, hogy ez a fejezet igazában önállóan is megállja a helyét, egyházmegyei liturgikus és építészeti bizottságok számára jó használható alapvetésként ajánlatos olvasmány. Tíz éve veszek részt a hajdúdorogi egyházmegye bizottsági munkájában, amelyben mi is megpróbáltunk összerakni egy rövidebb dokumentumot Templomépítési alapelvek címmel. A célja az volt, hogy olyan építészeknek nyújtsunk segítséget, akik nem ismerik a bizánci hagyományokat. Az a gyanúm, hogy a latin templomokat építő művészeknek sem ártana nagyobb tájékozottságra szert tenni, amiben ez a szöveg nagy segítséget nyújthat.

A 2. rész a „A liturgia építészeti környezete” címet viseli. Itt is három szerző alkotott: Szakács Béla Zsolt, Tóth Áron, Rozsnyai József. Munkájuk alfejezetenként jól elkülönül. Kronológiai rendben, korstílusról korstílusra haladva követhetjük végig a keresztény liturgikus tér gyülekezeti teremttől az önálló templomépületig tartó két évezredes történetét. Ezeket a fejezeteket már gazdag ábra- és képanyag kíséri, ami egy művészettörténettel is foglalkozó munka estében mindenképpen üdvözlendő. Az ősz-, ókeresztény, majd pedig a középkori építészetéről szóló fejezetet a reneszánsz és barokk, majd a 19. és 20. század időszakának jól összefogott ismertetései követik. Szerencsés, hogy a római főtemplomok, a lateráni és a Szent Péter-bazilika története is pontosan kibontakozik ezekből a szövegekből, a kulcsemlékek egyéni vonásai is megelevenednek. Bár meg kell jegyeznem, hogy a római Szent Péter-bazilika nem székesegyház, mint ahogy itt a szövegben oly sokszor előfordul, mivel ez a cím mai napig a lateráni bazilikát illeti meg. Az utóbbi két évszázad emlékeit ismertetve alapvetően a magyar és közép-európai emlékből indul ki a szerző, ami hagy némi hiányérzetet maga után.

A 3. részt teljes egészében az oltárnak szentelik. Az alapfogalmakat és a történeti fejlődést, ugyancsak kitűnő ábra- és képanyaggal kísérve Szakács Béla Zsolt jegyzi. Megismerhetjük az egyes típusokat, a regionális sajátosságokat, s önálló alfejezet foglalkozik az antependiumokkal is. Utóbbiak történeti változása, ti. hogy a korai luxuskivitelű fémből készült antependiumokból egyszer csak oltárretábulumok lettek a 13. századtól kezdve, már átvezet a következő fejezethez, amelyet Kovács Imre írt: A középkori oltárkép a liturgia tükrében. Ez a fejezet valójában egy esettanulmány, itáliai példák, alapvetően a sienai dóm főoltárának átváltozásain keresztül mutatja be, hogyan válik a nyugati hagyomány liturgikus művészetének meghatározó elemévé az oltárkép, ami az is marad egészen a 20. század közepéig.

Ezt követően Szakács Béla Zsolt foglalja össze a szárnyasoltárok fejlődéstörténetét, ami azért is nagyon érdekes, mivel a magyar középkori művészet egyik kiemelkedően fontos emlékcsoportjáról van szó, s talán kevesen tudják, hogy alapvetően egy ultramontán műfaj, amely észak- és közép-európában terjedt el, virágkorát a reformáció előtt élte.

Az utolsó, oltárokkal foglalkozó alfejezetet Kusler Ágnes írta. A barokról szóló szövegét meglepő módon a reformáció oltárművészetével kezdi, ami persze teljesen helyénvaló. Így jobban érthető az a

fejlődési irány, amely a Tridentinum után jellemzi az oltárépítészet. Ennek alakulását típusok szerint ismerteti a szerző, s az építészettörténeti fejezetet jól kiegészíti, amikor a Szent Péter-bazilika főoltárát, Bernini baldacchinóját és annak hazai recepcióját alaposabban ismerteti. Külön alfejezet foglalkozik a jezsuiták művészetével, akárcsak az építészettörténet esetében, hiszen minden bizonnyal ők voltak azok, akik a barokk liturgikus tér egységesítésében a legfontosabb szerepet játszották a korban.

Sajnálatos, hogy az oltárművészet tárgyalása a barokkal megszakad. Meg kell jegyezni azonban, hogy a 19. század építészetevel foglalkozó fejezetben Rozsnyai József a historizáló oltárretábulumokra is kitért. Jó lett volna hangsúlyozni a II. Vatikáni Zsinat talán egyik legfontosabb liturgikus újítását: az oltár formájának, szimbolikájának visszaállítását, amelyet én személy szerint a legfontosabb eredménynek tartok. (Az első fejezetben utalnak is erre, jogos kritikai megjegyzéseket téve a modern szentélyek kialakításával kapcsolatban.) Nem a misézi irány miatt fontos ez a változás, hanem azért, mert a későközépkortól kezdve túlságosan is nagyra épített oltárretábulumok az oltárasztal szimbolikájának teljes elhomályosulásához, vagy félreértelmezéséhez vezettek.

A 4. rész Földváry István Miklós munkája, amelyben a liturgikus könyvekkel foglalkozik. Ez egy egészen kiváló és alapos, valóban kézikönyvbe illő összefoglalása a liturgikus könyvek típusainak, történetüknek, a kezdetektől napjainkig, utalva a hazai sajátosságokra is. Az egész szöveget jól válogatott képanyag kíséri, amely különösebb kommentár nélkül is színesíti, jól illusztrálja a nem mindig egyszerűen követhető könyvek műfaji változatosságát.

Az 5. fejezet a Liturgia felszerelési tárgyai - klenódiák és paramentumok címet viseli. Lovag Zsuzsa alaposan foglalja össze az egyes, mára gyakran már használaton kívül került, vagy visszaszorult liturgikus tárgyak eredetét, funkcióját, történetének alakulását. Nyilván senki sem tagadja meg önmagát, a szövegben a középkori emlékegy jó értelemben túlteng, a szerző szakmai munkásságának fényében ez nem is csoda. Természetesen idéz reneszánsz és barokk példákat is, valamint időnként utal a katolikus templomok felszerelésének túlnyomó többségét mai napig meghatározó 19. és 20. századi műipari intézetek tevékenységére. Ez utóbbi azért is nagyon fontos, mert az idealizált elvárások mellett szembeesít a minket körülvevő valóság súlyával.

Meg kell állapítanom, hogy a szerzők többségének írásán jól érezhető a több évtizedes, vagy több éves tanítási, előadói tapasztalat. A szövegek lényegre törően, jó arányérzékkel járnak körül egy-egy témát, ügyesen jelölik meg a hangsúlyokat. Bevallom, azért vállaltam el ezt a bemutatót, hogy egy külső tényező kényszerítsen a vastag kötet elolvasására. Elolvasni pedig azért akartam, mivel az általános szakmai érdeklődésen túl arra is kíváncsi voltam, vajon tudom-e hasznosítani a könyv címével egyező kurzusokon ezt a kötetet segédanyagként. Megnyugodhatunk: bizonyos fejezetek mindenképp jól jönnek majd a téma oktatásában is. Köszönet a szerzőknek ezért a nagy és alapos munkáért, és köszönet a szerkesztőknek, a kiadónak, hogy nem adták fel a reményt: jó munkához idő kell!